

Az üzemi balesetek megelőzésének jogi eszközeiről

I.

Az Országos Kriminológiai és Kriminálisztikai Intézetben az elmúlt időszakban komplex kutatás folyt a gondatlan bűnözés, a gondatlan bűnelkövetés körében. Ebben a keretben önálló témaként szerepelt az üzemi baleseteknek a foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés törvényi tényállását kimerítő csoportjának büntető jogtudományi irányultságú elemzése. Az elsősorban kriminológiai szempontokat érvényesítő kutatáshoz segítséget nyújtott az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara Büntetőjogi Tanszéke, a SZOT Munkavédelmi Osztálya és a SZOT Munkavédelmi Tudományos Kutatóintézete. A munka alapját 192, 1977-ben és 1978-ban jogerősen lezárult bűnügy képezte, amelyeknek iratanyagát egyetemi hallgatók bevonásával előbb félig nyitott kérdőíven, majd az így rendelkezésre álló adatokat számítógépen dolgoztuk fel. Az értékelő elemzéshez felhasználtuk az üzemi balesetekkel érintett valamennyi főhatóságnak kérszűnkre rendelkezésünkre bocsátott beszámoló jelentéseit az üzemi balesetek alakulásáról, okairól és a megelőzés érdekében kifejtett fáradozásairól.

A téma művelésének indokoltságát elegendő azzal az egyetlen ténnyel itani, hogy — az évek óta megfigyelhető folyamatos csökkenés el — az üzemi balesetek száma még mindig meghaladja az évi száz nagyságrendet. Már a kutatás tervezési időszakában feltételeztük, munka során sikerülni fog számos, a megelőzés célját szolgáló törvényesítést megállapítani, s ezekből a megfelelő következtetések levezetése után a megelőzés céljait szolgáló javaslatokat tenni.

A jelen kutatás alkalmat nyújtott arra, hogy megállapítsuk: az Intézetben csaknem húsz esztendeje lefolytatott — akkor elsősorban kriminálisztikai irányultságú — kutatás óta milyen változások következtek be a deklaráció e területén, s az akkor megtett javaslatokat, észrevételeket a gyakorlatban hogyan sikerült megvalósítani.

II.

A jogi eszközökkel kapcsolatban felvázolandók indokolásaképpen szükséges mutatkozik néhány, az oksági összefüggések körébe tartozó megfigyelés ismertetése. Ez a rendszer (amelynek részegységei a szóhasználatból is következően egymással szorosan egybekapcsolódnak) a következő síkokon elemezhető: szociológiai vetület, munkahelyi klíma, munkaszervezés, oktatás (továbbképzés), valamint a gépi és munkavédelmi berendezések állapota. A teljesség igénye nélkül ebből a rendszerből emelek ki a következőkben a témakör szempontjából különösen fontosnak tekinthető néhány összefüggést.

A kutatás során megállapítottuk, hogy a balesetek túlnyomó részben amiatt következnek be, mert az emberek aktuális viselkedésüket nem tervezik meg kellően és mert általában kizárólag a konkrét cselekvéssel (a

közvetlen munkamozdulat azonnali eredményével) foglalkoznak, s eközben teljesen számításon kívül hagyják a vele okozati összefüggésben álló, de a cselekvő gondolkodásában meg nem jelenő, nem várt és nem kívánt potenciális következményeket. Ennek magyarázatát kézenfekvő volna egyedül a pszichés tényezőkben megtalálni. A dolog leegyszerűsítését jelentené azonban, ha a magyarázatot kizárólag a hibás beállítódásban keresnénk és találnánk meg.

Mihelyt a jelenséget nem egyedi, hanem tömegjelenségi szinten vizsgáljuk, kitűnik, hogy itt valójában nem egyedi, hanem tipikus, tehát tömegjelenségről van szó. A balesethez vezető hibázások magukon viselik legalább a munkakör-specifikus jelleget. Ez azt jelenti, hogy nemcsak az egyén követett el már korábban is ugyanilyen hibát számtalanszor, hanem a körülötte dolgozók is. Valójában arról van szó, hogy a véletlenül múlt már korábban is a hasonlóan súlyos következmény elmaradása. Bizonyos foglalkozási szabályok tömeges megszegését követi tehát egyetlen súlyos eredmény.

Igy már felmerülhet egy másik kérdés is: mire vezethető vissza ez a tömeges szabályszegés? Tömegjelenség alkalmával semmi esetre sem elfogadható indok a figyelmetlenség, a gondatlanság. Ilyen esetben az okokat egy szinttel mélyebben kell keresni — és lehet megtalálni.

Meglehetősen köztudott, hogy a mai munkások jelentős része ún. első generációs munkás. A társadalom fejlődésének fokozatos, majd a 60-as évektől ugrásszerű felgyorsulása eredményezte azt, hogy a mai magyar társadalom átrétegződött, parasztból munkás lett. Azonban miként más, gyorsan fejlődő társadalmakban, úgy ez nálunk sem megy zökkenőmentesen. Ennek bizonyítékai a különféle deviációk, beilleszkedési és alkalmazkodási zavarok. Tény, hogy az emberek jelentős része — a mezőgazdaságból az iparba átkerült első generációs munkások — lényegében a gépi veszéllyel felnőtt korban ismerkednek meg. A gyermekkori tanulási folyamathól az élet e területének megismerése — benne a gépi veszély tudatosulása — kimaradt. Nem kevesebb nehézséggel állnak szemben továbbra is a mezőgazdaságban dolgozók, hiszen ott még az iparnál is robanásszerűbben terjed a korszerű, gépesített technológia.

Véleményem szerint ez, a tudathoz képest túlzott mértékben felgyorsult lét ad magyarázatot számos, első pillanatban érthetetlen jelenségre. A felgyorsulás üteme természetesen mindaddig, amíg az előnyök a hátrányokat lényegesen meghaladják, össztársadalmi szempontból hasznos. De bizonyos társadalmi rétegek, foglalkozási csoportok számára esetleg kifejezetten káros lehet. Arról van tehát szó, hogy — amint ezt az egyik főhatóság világosan meg is fogalmazta — az iparban foglalkoztatottak számának nagy arányú növekedését nem követte a munka és termelési kultúra igények szerinti fejlesztése.

Napjainkban sok szó esik a munkaszervezés és a munkafegyelem minőségéről. Tévedés azt hinni, hogy az e területeken tapasztalható hiányosságok közvetlenül csupán a termelékenységét befolyásolják. A negatívumok jól tükröződnek vissza az üzemi balesetekben is. Itt csapnak össze legnagyobb intenzitással a kényszerítő szükségletek: egyrészt a társadalom által támasztott termelési igények, amelyek tervszámokban fogalmazódnak meg; másrészt a korlátozott lehetőségek, amelyek csak bizonyos — a minőséget csakúgy, mint a biztonságot veszélyeztető — engedelmények árán teszik lehetővé a kívánalmak teljesülését. Minden területen nagy számban dolgoznak olyanok, akiknél nemcsak az előzőekben már emlí-

tett deficitek játszanak szerepet, de akiknek szoros értelemben vett szak tudása sem éri el a kívánt szintet.

Ezt a hiányosságot úgy tűnik, a jelenlegi oktatási rendszer nem képes pótolni. Nem azért, mintha nem állna rendelkezésre minden, az oktatáshoz szükséges média, hanem azért, mert az érintett emberanyag tekintélyes hányada egyszerűen képtelen a mai kor igényeinek megfelelő ismeretanyag befogadására. Pedig az általános iskolát sikerrel befejezők a számukra biztosított három éves képzésen túljutva még mindig sokkal előnyösebb helyzetben vannak (még ha a tudati elmaradottság felszámolására ennyi idő nem is elegendő) azon társaikhoz képest, akik munka közben vesznek részt ún. szakmászító átképzésen. A szűk értelemben vett szakmai tudás nem pótolja a biztonságos munkavégzéshez ma már elengedhetetlenül szükséges, a veszély értékelését is magába foglaló általánosan széles látókört.

Bizonyos területeken az objektív körülmények sem kedveznek a biztonságos munkavégzésnek. A különböző termelési egységekben nagy számban működnek az élet- és balesetveszélyt állandóan magukban rejlő gépi berendezések. A lehetőségek és a kényszerítő szükségletek miatt kénytelenek a vezetők ilyen gépeket üzemeltetni, s kénytelenek rajtuk vagy velük a munkások dolgozni. Nem hagyható ugyanakkor figyelmen kívül a munkát különböző szinten irányítók tudati elmaradottsága sem, akik a veszély lehetőségét csak akkor ismerik fel, amikor a kár már jórészt elkerülhetetlen.

III.

A megelőzés jogi eszközeire áttérve két, viszonylagos önállósággal rendelkező témával kívánok foglalkozni: az ellenőrzéssel, továbbá a bűnjegyekhez kapcsolódó jogalkalmazási gyakorlat egyes kérdéseivel.

Előjáróban hangsúlyozni kívánom, hogy véleményem szerint a megelőzés területén — pusztán a már ismertetett problémák miatt is — a jogi eszközök lehetőségei korlátozottak és a megelőzés egyéb eszközeihez mérten másodlagosak. Ezt azért látom szükségesnek kiemelni, mert a főhatóságoktól beszerzett információk azt a képet nyújtják, hogy e szervek általában, hogy a jogi eszközöknek prioritást biztosítanak, hatásukat túlbecsülik. Tény, hogy a helyes szabályozás, azok betartása jól segíti a baleset- és bűnprevenzív tevékenységet. Azonban nyomban nehézség adódik, mielőtt ezek a szabályok hézagosságok, nem életszerűek (elavultak), vagy egyszerűen nem tarthatók be — vagy ha tömegesen nem tartják be őket. Látni látni, hogy — miként arról már említés történt — összetett rendszerről szó, amelynek csak egyik eleme a jogi szabályozás. Ezzel tehát önálló problémákat nem lehet megoldani.

Az idézett beszámolókból visszatükröződik a türelmetlenség a jelenlegi helyzet tarthatatlansága miatt. Ahol viszont kiutat is keresnek, ott ezeket általában a jogon kívüli eszközökben jelölik meg.

A jogalkalmazási gyakorlatról a kutatás során számos értékes tapasztalatnak sikerült a birtokába jutni. A következőkben már csak ezekkel foglalkozom.

Az iratanyagok áttanulmányozása szerint a bűncselekményi kritériumokat is kimerítő balesetek bejelentése során számos probléma tapasztalható. Nehéz volna becsülni, hogy e területen mekkora a latencia. Megfigyelésünk szerint a bűnüldöző hatóságok gyakran csak a

véletlennel köszönhetően jutnak egy-egy súlyos baleset tudomására. A kutatás idején hatályban volt 3/1967. (VII. 21.) SZOT sz. szabályzat 3. § (3) bekezdése ezt egyértelműen előírta. (Ezt váltotta fel a jelenleg hatályos 2/1980. (VII. 31.) KSH sz. rendelkezés 9. § (2) bekezdés d) pontja.)

A jogszabály értelmében joggal volna elvárható, hogy elsősorban a munkáltató tegyen — a nyomozás szempontjait figyelembe véve a cselekményt követően azonnal — bejelentést a bűnüldöző hatóságoknak. Ez ellen azonban számos partikuláris érv szól. Ezek közül leglényegesebb, hogy éppen bejelentésre kötelezhetők számolhatnak azzal: az alaposabb vizsgálat esetleg az ő felelősségüket is megállapítja.

Érdekelte félként jelentkeznek továbbá nemcsak az okozó, de a sértett akincok több indok alapján is célszerűbb lehet az esetet úgy feltüntetni, mintha az nem munkavégzés során történt volna. Ezt a tendenciát erősíti olykor nyilvánvalóan a balesetben részesek hatásos lebeszélése a bejelentésről.

További problémaként jelentkeznek — s az imént előadottaknak egyben egyik bizonyítéka is —, hogy országosan az ún. házi vizsgálatok alapján korántsem egységes a megítélés a baleset okságának vonatkozásában. Túrhetetlennek kell minősíteni azt a helyzetet, hogy lényegében a dolgozó szempontjából teljesen véletlen tényezők határozzák meg, hogy felelősségét egy balesetben megállapítják-e vagy sem. 1978. november 12-én Hét c. televíziós műsorban hangzott el az a megállapítás, miszerint amíg korábban az adott megyében is a balesetek 80%-ában a sérültet nyilvánították a baleset okozójának, addig — pusztán a szemléletben bekövetkezett változás eredményeként — az arány megfordult: az utóbbi években a dolgozó már csak 15—20%-ban találtatott bűnösnek a balesetekben. Ugyanakkor az ország más részein továbbra is a korábbi állapotok uralkodnak: minden tíz balesetből nyolcban a dolgozót mondják ki vétkesnek. Nem szükséges különösebben hangsúlyozni, hogy az ilyen, elsősorban felelősség áthárításán munkálgató vizsgálatok eleve alkalmatlanok a körülmények tisztázására, a valódi felelősök megkeresésére és megtalálására, s nem utolsósorban a további, hasonló balesetek megelőzése érdekében megteendő hatékony intézkedések kimunkálására. A jelenlegi gyakorlat elsődlegesen a rövid távú vállalati érdekeket alkalmas csak általában képviselni és nem megfelelő a hatékony megelőzési intézkedésekhez. Ilyen körülmények mellett a dolgozó valójában teljes mértékben ki van szolgáltatva a feleltéseinek, s tudati szintjét is figyelembe véve, igen szűk körre korlátozottak azok a lehetőségek, amelyekkel élve legalább saját szerepét a balesetben tisztázhatja. A munkáltatók többsége tehát nemcsak hogy hártja az esetleges büntetőjogi felelősséget (amely természetesen soserintézményi szinten, hanem személyre szabottan jelentkezhet), hanem még az útját is elzárja annak a lehetőségnek, hogy alapos vizsgálat után megállapításra kerüljön. Az üzemek területén jelenleg többségében honogyakorlat ahhoz volna hasonlítható, mintha a közlekedés körében pl. egy nagyvállalathoz tartozó két gépkocsi a közúton összeütköznek: a vállalat házi vizsgálatának eredményétől lehetne függővé tenni a büntető eljárá megindítását. Ami a közlekedésben ma már kifejezetten groteszként az a balesetek más területén még magától értetődő.

Álláspontom szerint helyes megoldás volna, ha a nyomozás megindítás szempontjából „érdektelen” személyek, illetve szervek számára is elő lehetne írni a balesetek hatósági bejelentését. A helyszínre elsőként érkező

mentős, orvos többnyire abban a helyzetben van, hogy a baleset — és a bűncselekmény — gyanújáról tudomást szerezzen. Ők mindenképpen alkalmasak arra, hogy a rendőrhatalomhoz bejelentéssel éljenek. Mivel a súlyosabb sérüléseknek úgyszólván mindegyike orvosi kezelést igényel, az igazságügyi szervek legbiztosabban az egészségügyi szolgálatra támaszkodhatnak. Ez a kívánság annál megalapozottabb, mert a 40/1968-as (Eü.K. 14.) Eü.M. sz. utasítás 3. § (1) és (2) bekezdése kifejezetten előírja, hogy amennyiben a sérült személy közlése vagy a sérülés jellege alapján arra lehet következtetni, hogy az bűncselekményből származik, a rendőrség helyi szervének a gyógyintézetben első ízben történő ellátás alkalmával, az ellátást követő két órán belül a gyógyintézet (orvos) köteles távbeszélőn bejelentést tenni. Itt tehát csupán egy érvényben levő előírásnak kellene érvényt szerezni. Más kérdés, hogy nyomozási szempontból az azonnali bejelentés volna a kívánatos. Minderről azért is szólni kellett, mert több esetben volt tapasztalható: a kórház — ha egyáltalán megtette — csak napok múlva jelentette távbeszélőn a rendőrségnek az első pillanattól kezdve nyilvánvalóan súlyos következménnyel járó balesetet.

Kutatási tapasztalataink szerint — országos viszonylatban — a büntető eljárás során felelősségre vonható személyek köre nem mutat egységes képet. Ez különösen akkor kerül a felszínre, amikor olyan balesetokozó végességével kapcsolatban kell állást foglalni, aki az adott munkakörre előírt speciális biztonságtechnikai vizsgával nem rendelkezik. Egyik helyen mindenkitől elvárják — akár levizsgázott, akár nem —, hogy a speciális biztonsági előírásokat ismerje, míg másutt épp ellenkező a gyakorlat.

Itt szükséges röviden kitérni arra, hogy maguknak az óvórendszabályoknak, illetőleg (1980. január 1-től) szabványoknak az ismerete sem problémamentes. Valószínű, az országban egyetlen olyan ember sincs, aki ezeket az előírásokat maradéktalanul tudná. Azoknak a gyakran igen alacsonyán iskolázott és kulturált embereknek, akik időről-időre egyik vagy másik ágazatban, munkahelyen dolgoznak, különösen bonyolult feladat e szabályok elsajátítása — különösen a továbbképzés jelenlegi szintjén. Az emberek cselekedeteit alapvetően nem a szabálykövetés vezérli, hanem az adott, konkrét feladat végrehajtása, valamilyen kitűzött cél elérése. A szabályok önmagukban nem alkalmasak a biztonságos munkavégzés garantálására, legfeljebb motiválhatják az egyént a helyes cselekvésre. Viszont ezek az előírások kiválóan megfelelnek arra a célra, hogy segítségükkel egy bekövetkezett baleset után bűnbakot sikerüljön találni. A szabályok — szövegezésük miatt — olyanok, hogy minden esetben található közöttük legalább egy, amit az adott egyén adott tevékenysége során megszeg. Itt természetesen nem történik más, mint „a jogszabály nem ismerése nem mentesít a felelősségre vonás alól” elvének mechanikus alkalmazása. Viszont megkérdőjelezhető, hogy az alapvetően igaz és helyes elvet a gyakorlatban, szocialista viszonyaink között szabad-e ily módon érvényre juttatni. Vajon az előírások hiányos ismeretért minden esetben a szabály: szegő, a bűncselekményt elkövető egyén-e a felelős?

E jogtudati, bűnösségi problémákkal terhes kérdéskörbe azonban ezúttal nem kívánok belemenni. Az viszont tényként állapítható meg, hogy a büntető eljárás során — túl azon, hogy az eredmény szemlélet korlátlan érvényesülése miatt a kívánatosnál sokkal nagyobb teret kap a véletlen — elsősorban még mindig a balesetet előidéző, közvetlen felelősökkel szemben történik intézkedés. A hibát elsődlegesen a munkáltatói szemléletben kell keresni. Ezen a szinten — amint erről már említés történt — általában mindent megtesznek azért, hogy bebizonyítsák: a felelősség kizárólag

a balesetben közvetlenül részes valamelyik felet terheli. A bejelentési telezettségben tapasztalható lazaság, továbbá a munkavédelmi előírásoknak ilyen célra történő — eredeti céljához képest torzított és meghasított — felhasználása ezt jelentős mértékben támogatja. Véleményem rint amennyiben elismerjük, hogy a foglalkozás körében elkövetett lyezetetés közzvadás bűncselekmény, úgy a munkáltatónak nem volna „házi vizsgálata” eredményétől függővé tenni a hatósági intézkedés deményezését.

E hibás felfogás és gyakorlat kialakulásához és elterjedéséhez nyilvánvalóan hozzájárult az az általánosan uralkodó helytelen szemlélet, szerint az üzemi balesetek körében vannak „kis” és „nagy” ügyek. Ha ember meghalt, nincs kétség afelől, hogy az ügyet a rendőrség vizsgálja ki. Ha csupán egyetlen sérülés történt, már megoszlanak a vélemények. Tudomásul kellene végre venni, hogy a „kis” ügyek is potenciálisan gukban hordozzák a „nagy” ügyek minden jellemzőjét, s az esetek ségében csupán a véletlenül múlik a súlyosabb vagy a több személy relmére megvalósuló következmény elmaradása.

Szólni kell röviden a foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés rületén továbbra is élő veszélyeztetési koncepcióról, amelyet, mint retes, a legutóbbi kodifikációs változtatás során a gondatlan közleked bűncselekmények köréből töröltek. Vizsgálati anyagunkban sérüléssel járó, csupán a veszélyeztetési tényállást kimerítő ügyben büntető eljárara alig volt példa. Ennek egyik oka a már idézett munkáltatói felfogás. Másik oka viszont — és itt a probléma azonos a hajdan volt közlekedés körén belüli veszélyeztetéssel — a közvetlen veszély fogalmának rendvül nehéz konkretizálhatósága és bizonyíthatósága. Ezt egyébként az ügyszí és a bírói szakban viszonylag nagy számban megszüntetett ügyek bizonyítják. Úgy tűnik, hogy a közlekedés körében mindinkább előtérkerülő, s egyre egzaktabbá váló konfliktus-fogalom megfelelő adaptáláségséget jelenthet a büntetőjog most tárgyalt kérdése kapcsán is az ségesebb szemlélet kialakításához és a megbízhatóbb tényeken nyugbűnűldözéshez.

Feltétlenül kívánatos volna — a cselekményfeltárás komplexitásárfokozása céljából —, hogy a tényleges felelősök teljes köre az eljárástfeltárára kerüljön. Ezt igényli mind a generál-, mind a speciálpreveneszmeje. Az általános munkahelyi klíma is, így javulhatna leginkább. végső hibát elkövető személy is jobban elismerné tetteinek valós súlyát felelősségét, ha érezné, hogy a munkavégzés negatív eredménye esetéa kollektíva tagja, s akik irányítják, azok a maguk munkakörében éppéfelelhetnek vétkükért, mint a végrehajtással megbízott személy.

Ehhez egyébként a szakértők által előterjesztett vélemények nagy séget nyújthatnak. Ők általában — mégha ez esetleg eljárásjogilag kifogásolható is — pontosan jelzik, hogy kik és miért felelnek közveté. A közvetett felelősök ellen viszont — még büntető eljáráson kívül csak ritkán indul eljárás.

Ily módon eredményesen volna fokozható a pozitív értelemben vett lektív kötelesség- és felelősségtudat, amely egyébként a termelés olda is — a fokozott szervezettség, a tettért kikényszerített kötelességválla eredményeként — jótékonyan érvényesülne. Elősegíthetné azt a felfogást, amely mindenkor egyensúlyt keres a teljesítmény és a biztonság között.

Háttérbe taszíthatná azt a szemléletet, amely a biztonságot másodlag szempontnak tartja az eredményesség mögött, s csak arra törekszik,

még éppen elviselhető szinten tartsa az élet, testi épség, egészség veszélyét. E felfogás ma még nyilvánvalóan nem érvényesül. A jelenlegi gyakorlat szerint, ha 8 napon túl gyógyuló sérülés következik be: a büntető eljárást lefolytatják; ha a sérülés nem fizikális jellegű (pl. bőrmérgezés), eljárást megszüntetik, s fegyelmi útra terelődik az ügy.

A büntető eljárás kapcsán néhány speciális részkérdés is tisztázásra vár. kutatás során — amint arra már utalás történt — az elkövetők csakúgy, mint a sértettek, olykor ágazati, olykor termelési egységei (vállalati, szövetkezeti) szinten előírt biztonságtechnikai vizsga letétele után láthatnának csak el bizonyos feladatokat. Kérdéses, hogy ezen személyek közül azoktól, akik ilyen vizsgát nem tettek, de akiket a vállalat ennek ellenére vizsgálóhoz kötött munkakörben alkalmazott, elvárható-e biztonsági szabályok betartása, s ezek elmulasztása esetén egyáltalán felelősségre vonnának-e vonható? Sőt! Ilyen esetben őket kell-e büntetőjogi úton felelősségre vonni, vagy inkább azokat, akik utasítási jogukkal élve (helyesebben: visszaélve), figyelmen kívül hagyták a munkakör vállalására vonatkozó előírásokat? Felelőssé tehető-e az egyén az olyan speciális jellegű ismeret hiányáért, amely a munkakör-ellátáshoz egyébként annyira fontos, hogy külön vizsgázni kell belőle?

Az ügyek áttanulmányozása során bizonyos következetlenség tapasztalható a vezetői felelősségre vonás gyakorlatában. Az egyik ügyben felelősségre vonták a vezetőt, mert nem követelte meg a védőberendezés használatát, míg a másik ügyben ez a lehetőség fel sem merült. Véleményem szerint ott, ahol a munkavédelmi berendezések nyilvánvalóan hiányoznak, a távolabbi felelősség vizsgálata és megállapítása is a jelenleginél jobban kellene érvényesüljön. (Előfordult pl. az is, hogy a közvetetten felelőt munkavédelmi szabálysértés miatt a tanács marasztalta el, de ez csak egészen kivételes intézkedésnek tűnt.)

Az élet és a jog olykor összeütközésbe kerül a felelősségre vonható személyek meghatározásakor. Ilyen tipikus eset, amikor — a termelés érdekeire tekintettel — „pótanyagból” készítenek el valamit, mert a termelés szervezetlensége miatt a megfelelő anyag, alkatrész nem áll rendelkezésre, a hiány a munka leállítását jelentené. Ha emiatt baleset következik be, minden esetben legfeljebb azt vonják felelősségre, aki a „fusizást” előírta vagy nem akadályozta meg. S mivel ez köztudottan tömegjelenség, ismét felmerül egy korábbi kérdés: ha valaki kockázatvállalásra kényszerül, oly módon kockáztat, aminek eredménye az esetek többségében pozitívum szokott lenni, veszteség esetén meg kell-e mindig büntetni? S csak az elkövetendő-e, aki ilyen kockázatos helyzetben részt vett, s az nem, aki erre rákényszerítette?

Kutatási tapasztalat az is, hogy még csak elvétve vizsgálják: mi történt volna akkor, ha a sértett betartja a rá vonatkozó előírásokat? (Pl. ha a sértődöttséget viselt volna — mert ez munkaköri előírás —, bekövetkezett volna-e a baleset és ha igen, milyen eredménnyel járt volna?) Ez lényegében a büntetőjogi felfogás bizonyos következetlenségére utal: elvimmesszemenően érvényesül az eredményszemlélet, de épp amikor e jelenség rendszerét kellene megérteni, az eredmény figyelmen kívül marad.

A közlekedési balesetokozás körében megvalósult gyakorlat ebben a vonatkozásban példaként állítható. Minden esetben, amikor a gépkocsiban elől ülő sérült nem viselt biztonsági övet, azt is vizsgálják: milyen eredmény következett volna be, ha a sérült betartja a rá vonatkozó övhátsználási előírást. Az eredménynek a büntetőkiszabásban megvalósuló értékelésénél ezt a szempontot messzemenően figyelembe veszik.

Ide tartozik annak az uralkodó szemléletnek a bírálata is, amely szerint ha a sértett ellenként szabályt esetleg nem is szegett meg, de a józan ész elvárásaival ellentétben cselekedett: az ilyen viselkedés közrehatásnak nem tekinthető.

A büntető eljárás során — de nemcsak a most tárgyalt témakörben — teljes mértékben hiányzik a családszemlélet. A büntetés mértékét — többek között — az elkövető vagyoni helyzetéhez is szokták viszonyítani. Ugyanígy az általa eltartottak számához. De vagyoni és kereseti igazolást már csak a tettestől szereznek be, a vele közös háztartásban élők egyikétől sem. Nyilvánvaló, hogy a tettes által eltartott család anyagi helyzete, vagyoni biztonságára ebből csak meglehetősen korlátozottan lehet következtetni. (Természetesen ha a kívánt szélesebb körű információszerezés meg is valósulna, még mindig nyitva maradna az éppen e tettesi körben nagymértékben elterjedt, ún. második gazdaság jövedelemszerzéséről kapható hiányos információ problémája, amelyre viszont jelen körülményeink között a legtöbb esetben valóban nem lehet megbízható adatokhoz jutni. Azt viszont szociológiai felmérésekből tudjuk, hogy ez a városban dolgozó, de továbbra is falun élő munkások körében eléri vagy meg is haladhatja az iparban szerzett jövedelem nagyságát.)

IV.

Aligha lehet kétséges, hogy a balesetmegelőzés vonatkozásában felvázolt feladatokat a büntetőjog egyedül, saját eszközeivel megoldani képtelen. Az egyéb hatósági intézkedések sora kellene, hogy ebben támogassa. Sokkal intenzívebb kellene legyen a különböző szinteken megvalósuló (ágazati, vállalati, munkavezetői) ellenőrzés. Itt gyakorlatilag a főhatóságok által is erősen kifogásolt gyakorlat megváltoztatására volna szükség az irányítói felelősség valós rangjának visszaállításán keresztül. A vezetői ellenőrzési kötelezettség maradéktalan érvényre juttatására volna szükség.

El kellene érni, hogy az adott területek komplexitásában is jól ismerő és értő munkavédelmi főfelügyelők jelzéseit nemcsak hogy figyelembe vegyék, de javaslataik nyomán azonnal intézkedjenek is az általuk észlelt és veszélyesnek minősített hibák, hiányosságok felszámolására. A közvetett felelősség körének bővítése után lehetőséget kellene találni arra, hogy az ilyen jelzések alapján az intézkedéseket elmulasztók büntetőjogi úton is felelősségre vonhatók legyenek.

Az egyéb baleset-megelőző intézkedések körében szólni kell arról a gyakorlatról, amely ma széles körben alkalmazásra kerül: ha baleset következik be, a vezető prémiumát, nyereségét teljesen vagy részben — személyes felelősségtől függetlenül — elveszti. Úgy tűnik, hogy ez az elv az egyik háttérkörülménye annak a gyakorlatnak, amely megkísérli eltussolni az üzemi balesetek bűncselekményi kritériumait is kimerítő bizonyos hányadát. Talán helyesebb volna alaposabb vizsgálattal a közvetve ténylegesen felelős vezetőket megkeresni, s az említett módszerekkel is csak őket büntetni.

A bűnismétlés megelőzésének egyik hatékony eszköze lehet a szignalizáció. Az üzemi balesetek körében úgy tűnik, hogy bűnüldöző szerveink között munkamegosztásra volna szükség. A nyomozó hatóságnak lehetne továbbra is feladata a „dologi hiányosságok” észlelése esetén a balesettel érintett termelési egység, főhatóság megfelelő szintű vezetője számára

azonnal jelzést adni. A főként irányítói szinten megnyilvánuló „személyi hibák” — amelyek csak az eljárás során fokozatosan rajzolódnak ki a maguk összetettségében, s csupán a bírósági döntést követően válnak „jogerőssé” — jelzése viszont a bíróság feladatkörébe tartozhatna, s az érintett termelési egység felettes hatóságához kellene irányulnia.

A szakértők — ha rákérdeznek erre — nagyon gyakorlatias javaslatokkal szolgálnak a további hasonló balesetek elkerülésére. Sőt még abban a vonatkozásban is nyilatkoznak, hogy kinek kell és érdemes szignalizálni. Mindenképpen megfontolandó volna, hogy nem kellene-e a szakértőknek lehetőséget biztosítani arra, hogy az általuk észlelt — elsősorban műszaki jellegű — hiányosságok esetén valamilyen formában közvetlenül és gyorsan intézkedhessenek.

Végezetül ismételtén rá kívánok mutatni arra, hogy az üzemi balesetek megelőzésének komplex rendszerében a jogi eszköztár — a számos más irányú intézkedés mellett, de azokkal szorosan együtthatva — csak egyike a balesetek további elkerülésének. Tény viszont, hogy minél hatékonyabban sikerül ezt az eszközt rendszert működtetni, a kívánt célra kihasználni, annál inkább alkalmas, hogy a neki szánt szerepet betöltse. A felvázolt hiányosságok, problémák, a megtett javaslatok ezt a célt szolgálták.

A szocialista áruviszonyok fejlődésének hatása az érvénytelenség szabályozására a módosított Ptk tükrében

I.

1. *A szocialista áruviszonyok néhány új vonása.* Egy-egy jogintézménynek — mint amilyen az érvénytelenség — célját, tartalmát, funkcióját vontságában megközelíteni hiú és meddő próbálkozás lenne. A befogac jogághoz fonódó szálakat eltépve denaturált állapotban vizsgálat alá vetés csak részben igaz, de elvontságukban többnyire semmitmondó, részben dig egyenesen téves következtetések levonását eredményezh. Az szigetelt megismerés hiábavalóságának eklatáns példája ezel amelynek funkciói jórészt éppen az adott jogág vagy még ink az jául szolgáló társadalmi viszonyok sajátosságaihoz igazodnak az tunk hasonló megfontolásból a tulajdonjogra, a jogi szankciói a szerződésre. Ugyanígy a társadalmi viszonyokkal való össze jogág rendszerében elfoglalt helye szerint kell megítélni az ér jogintézményét is. Az érvénytelenséget a polgári jogon kívül jogágak is (pl. a munkajog, termelészövetkezeti jog, államiga a jogintézménynek a polgári jogba mint jogágba való illeszkec zákapcsolódását kimutatni — egyebek mellett — önmagában a tos dolog. A jogintézmények közötti különbségek ugyanis al más-más jogághoz tartozás formaiságában rejlenek, a végső és az egyes jogágak tárgyát alkotó társadalmi viszonyok eltérő típ lik, amelyeknek sajátosságai szükségképpen lényegükben érint jogág jogintézményeit.

A polgári jog tárgyát alkotó társadalmi viszonyok túlnyom árunak, mint társadalmi terméknek a mozgásával kapcsolatos. zás alapjául szolgáló áruviszony főbb tulajdonságainak ismeret polgári jogi jogintézmények nagy többsége nem is érthető me kozottan vonatkozik a szerződésekre. Áruviszony és szerződés összefüggés elvi alapja Marx óta közismert: „... az áruk örzői csönösen el kell ismerniük egymást magántulajdonosoknak. E szony, amelynek formája a szerződés — akár kifejlődött t... akár nem — akarati viszony, amelyben a gazdasági viszony tükröződik. Lényegüket tekintve a tipikus visszterhes szerződések az áruviszonyok jogi — formai vetületei, gazdasági tartalmuk az áruviszony, jogi — formai oldaluk az állami hatalom által relevánssá emelt akarati viszony. A szerződésekre vonatkozó jogi rendelkezések akkor lehetnek előremutatóak korszerűek, ha az áruviszonnyal, fejlődésével, új vonásaival optimális összhangban vannak, vagyis az áruviszonyok körében mutatkozó változásokra alkalmas jogi eszközökkel kellő időben reagálnak. A Polgári Törvénykönyv módosításának egyik eredője éppen a szocialista áruviszonyokban az utób-